

Наталя Старченко

СПРАВИ ПРО ЗГВАЛТУВАННЯ В ШЛЯХЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩА ВОЛИНІ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА XVI ст.)

Історія гвалту, як уважають, пов'язана не стільки з бажанням сексуального задоволення, скільки ґрунтується на потребі домінувати, себто підкоренні і утвердженні влади, тож і розглядати такі випадки варто передусім у контексті владних відносин. Водночас ця проблема – частина ширшого питання присутності насильства у повсякденні, його масштабу, сприйняття спільнотою, а також меж легітимного / квазілегітимного / нелегітимного¹. Скажімо, стосунок поміж жертвою, кривдником, а також свідками чи особами, від яких залежала оцінка вини та відповідальності, може багато розповісти про суспільство. В осерді проблеми гвалту також становище жінки, суспільні настанови щодо неї, поняття моралі, гріха і вини, можливість публічного повідомлення про скоєне, ставлення до тіла тощо. Згвалтування амбівалентне: з одного боку, воно вважається тяжким злочином, за який передбачена й відповідна кара, а з іншого – виною і карою обтяжена й сама жертва, яка через факт насильства часто потрапляє в розряд парій з усіма проблемами у подальшому житті. Гвалтівник може ствердити, що це вона своєю провокативною поведінкою його звабила, а від спільноти залежить, наскільки легко вона готова в це повірити та звинуватити жертву, відповідно, чи не виявиться саме жінка обтяжена виною і покарана. Існують проблеми й на рівні доведення злочину: жертва зазвичай мовчить через страх бути обвинуваченою, сором проговорювати перед іншими чоловіками свій негативний досвід, відсутність потрібної лексики, натомість суддя часто виявляється не готовий звинуватити злочинця². Тож у феміністичній теорії активно розробляється поняття «культури згвалтування», за якою цей вид насильства тісно пов'язують з панівними настановами і суспільними практиками, що нормалізують, вибачають, толерують згвалтування чи навіть йому сприяють (до таких практик і належить обтяження виною самої жертви).

Утім, дослідження чи не всіх цих проблем для теренів ранньомодерної України перебуває в зародковому стані, а подекуди вони навіть не артикульовані. Джерела для цього часу вкрай уривчаті, тож багато питань за озна-

¹ *Vigarelo G.* Historia gwałtu / Przełożyła Anna Leyk. – Warszawa, 2010. – S. 14.

² *Ibid.* – S. 54-55; *Walker G.* Crime, Gender and Social Order in Early Modern England. – Cambridge University Press, 2003. – S. 59-60.

ченням залишаються без обґрунтованої відповіді, однак це не знімає потребу для історика принаймні спробувати їх проговорити. Адже дослідження повсякденних практик, які вирізняються множинністю інваріантів, передбачає аналіз їх із максимальної кількості точок огляду. Це, зокрема, стосується питання об'єктності/суб'єктності жінки-шляхтянки в ранньомодерний час, де говорити в цілому про її свободу/несвободу практично неможливо, адже «середній градус» може суттєво різнитися в залежності від сфери дослідження – суду, власності, домашнього господарства, правничих приписів, повсякденної реалізації цих приписів чи публічного простору. Інший градус об'єктності ми також отримуємо в межах різних вікових груп та в залежності від сімейного статусу жінки. Додаймо до цієї множинності й розкид різних життєвих сценаріїв в рамках окремих родин. Відповідно, завданням історика повсякдення стає урахування максимальної кількості варіантів, зокрема й тих, які розглядаються ним як девіантні чи унікальні. За такої настанови дослідницьким майданчиком стає й проблема гвалту над жінками, попри скупі забезпеченість джерелами, а також досить невелику їх інформативність, яка часто зводиться лише до констатації, що факт відбувся, або й сумнівів, чи не йдеться насправді про обвинувачувальну риторику.

Тож спробую розглянути кілька випадків зґвалтувань шляхтянки з урахуванням механізмів конфлікту, характерних для шляхетського середовища, адже гвалт жінки передусім мусив уражати честь чоловіків, в опіці яких вона перебувала³. У цього злочину був і матеріальніший вимір. Влаштовуючи шлюби, групи в процесі обміну здобували зв'язки, тобто соціальний капітал, і престижних союзників, тобто капітал символічний. Тож вага родини на шлюбному ринку мала залежати й від самої дівчини, яку потрібно було захищати від поганої слави, підозр і звинувачень.

На рівні правових приписів зґвалтування вважалось тяжким злочином, за який, незалежно від станової належності кривдника і жертви, за Статутами передбачена була смертна кара. Тобто гвалт уважався злочином, який наносив образу, що вимагала еквівалентної помсти – смерті. У II Литовському Статуті (розд. 11, арт. 8) за зґвалтування дівки або учтивої жінки будь-якого стану передбачена смертна кара, однак лише в тому разі, коли були дотримані певні правила доведення. Під час зґвалтування жертва обов'язково мала «волати про квалт», потому показати тим, хто прибіг на воляння, «знак квалту», а далі – позвати кривдника до суду, де двома-трьома свідками підтвердити факт зґвалтування і особисто присягнути на підтвердження своєї скарги. Грошове відшкодування потерпілій мало платитися «водле стану» з маєтків гвалтівника.

Розглядався і випадок, коли потерпіла «волала гвалту» так, що її чули, однак ніхто не прийшов на допомогу. У такому випадку жінка після звільнення мала оповісти про факт зґвалтування, а потому, позвавши кривдника до суду, під-

---

³ Моя глибока вдячність Ігореві Тесленку за допомогу в пошуках джерел до цієї розвідки, яку важко переоцінити. За його порадами вдалося доповнити історії низкою важливих деталей, а також він звернув мою увагу на справу про зґвалтування Настасі Обуховичівни.

твердити свої звинувачення свідченнями тих осіб, яких поінформувала про злочин, а також власною присягою.

Згвалтованій жінці, однак, дозволено було вийти заміж за гвалтівника і тим визволити його від смертної кари.

III ЛС (розд. 11, арт. 12) дублює текст II ЛС, однак додається, що у випадку, якби потерпіла не кликала на допомогу в тих місцях, де її могли почути, а потому скаржилася перед певними особами про гвалт, то таке оскарження не мусило братися до уваги: за «кгвалт розумено быти не может и тот помовеныи от кгвалту волен быти маеть».

Отже, згвалтування належало до найтяжчих злочинів, що мали каратися смертю, де в одному ряді – такі «ганебні» вчинки, як умисне вбивство шляхтича, убивство під час наїзду, а чи розбій на дорозі. Уважалося, що такі дії нищать суспільний порядок, який мав бути відновлений через усунення порушника спокою зі спільноти. Утім, попри декларації однакової відповідальності чоловіків будь-якого стану за згвалтування, у повсякденні станова приналежність і злочинця, і його жертви суттєво впливала на покарання чи нехтування ним. Однак маю зауважити, що кара «на горло» практично не зустрічається в судовій практиці.

Найбільше випадків згвалтувань, що фіксуються в гродських книгах, стосуються селянок і міщанок, де гвалтівниками були шляхтичі. Гвалт підданих часто був побічним явищем шляхетських наїздів на мастки ворогів, які провадилися за законами війни, де згвалтування сприймалося як символічне оволодіння територією ворога⁴. Так Барбара Козинська скаржилася на Антона Яловицького, який з помічниками наїхав на її Головський маєток і присілок Угли, де підданих побили, пограбували, «белых головъ покгвальтовали», маєтність побрали⁵. Тобто гвалт над жінками сприймається в одному ряді з іншою вчиненою шкодою.

Траплялися і ситуативні згвалтування. Скажімо Василева Микулицька Федора Козечанка скаржилася на Григорія Волчка-Жасковського, який приїхав до її села на смерканні, взяв у домі її підданого хлопчика восьми років Євхима, «водил з собою по селу, пытаючи, деи, его, где бы были девки або жоны хорошие». А врешті, вломившись до сіней в домі підданого Мойсея, «зараз, деи, почал кгвалт чинити жоне его Ганне», а потому її зв'язав і забрав із собою⁶.

А Іван Холоневський, якого батько під час свого перебування на судових засіданнях у Луцьку залишив наглядати за господарством, разом із приятелями, «людьми незнаними», пахолками без служби, вліз у дім підданого Василя Холоневського «ночнымъ обычаемъ», дівку Федю «кгвальтомъ усилствомъ вшетечне зкгвальтиль», а потім віддав на поталу своїм помічникам. Дівка «гвалту волала», але люди боялися прийти їй на допомогу. Тож лише коли гвалтівники пішли геть, вона оповіла сусідам про кривду. Водночас нападники взяли речі з комори

⁴ *Vigarellò G. Historia gwaltu.* – S. 28.

⁵ Центральний державний історичний архів у м. Київ (далі – ЦДІАУК). – Ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 319-324 зв.

⁶ Там само. – Ф. 28, оп. 1, спр. 9, арк. 223 зв.

вартістю в копу грошів литовських. На підтвердження злочину дівчину привезли до городу для засвідчення гвалту, де вона також розповіла, що, «заживаючи в том фортелю и хотечи то ведле зданья своего покрывати», гвалтівник Василь Холоневський «кошулю з нее, в которой ее згвальтили, для явныхъ знаковъ, абы ся на потомъ не показовало, знялъ»⁷.

Або, скажімо, служебник Станіслава Радзивила від імені свого пана скаржився на служебника кн. Юрія Чорторийського Івана Олешвенського, який зупинився в «гостинному» домі в маєтку Радзивила Волі Олицькій, де за відсутності господаря його дружину Ганну Федорову «водлугъ воли и пред ся взятого злого умыслу своего, пробачивши срокгости правное, збивши, змордовавши ее, кгвалт и усилство ей, на доброй цнотливой, яко мужнеи жоне, учинилъ и ее водлугъ воли своее присылил и приневолил», а потому подав її своєму слuzі для гвалту, а сам вліз у комору і побрав звідтіля речі. Піддані, чуючи крики жінки, спробували піймати злочинця, однак не наздогнали⁸.

Власне, такі справи зазвичай обмежувалися поданням скарги і полагоджувалися, очевидно, між панами через виплату шкод, як і інші майнові втрати. Дослідники, що займаються проблемою насильства над жінками, твердять, що зґвалтування передусім розглядалося як насильство над тілом, відповідно, його ушкодження⁹. Водночас фіксується розуміння самими гвалтівниками своїх вчинків як злочину чи дій, що могли ганьбити честь і/чи тягнути за собою майнову відповідальність навіть у випадках насильства над жінками з простолюду, про що свідчить скарга на Івана Холоневського, який намагався приховати «знаки гвалту».

Непрямим свідченням є й згадка про те, що пан Миколай Гидзинський позвав до суду Павла Гославського для слухання шкрутинії по звинуваченню у зґвалтуванні доньок його двох підданих із села Смоляви, одну – Оксимку Остапівну Пойтоцьку, а другу – Марушу Янівну Обедзинську. Обвинувачений не став, тож шкрутинія була виведена через постраждалих з батьками¹⁰. Шкрутинія як слідство, що провадилося самими позивачами, однак за дозволом суду і з його участю на етапі опитування свідків та реєстрації свідчень, зазвичай використовувалося у тих випадках, де шляхтичеві загрожувала страта або позбавлення честі. Однак у наведеному випадку могло йтися про намагання виторгувати якомога більше відшкодування, де суд був поважним аргументом перемовин.

Насильство шляхтичів над міщанками хоч і фіксується, однак не мало такого системного характеру, як у випадку чужих підданих, водночас воно трактувалося значно серйозніше і загрожувало поважнішими наслідками. Звернімо увагу на скаргу у гроді Федора Бокія з Печихвост, ротмістра, на слугу кн. Олександра Пронського Войтеха Витезького з помічниками, який під час засідань гродського і земського судів уночі напав на міщанські господи Дороша Васильовича і Олізара Пацевича, де мешкав на той час Бокій та його слуги,

⁷ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 1024-1026.

⁸ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 558-559 зв.

⁹ Phillips K. M. *Written on the Body: Reading Rape from the Twelfth to Fifteenth Centuries // Medieval Women and the Law / Ed. Woodbridge: Boydell Press, 2000. – P. 129.*

¹⁰ ЦДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 52, арк. 68 зв.–70, 1597 року.

витагнув із подружнього ліжка дружину Бокієвого служебника Дороту, а також узяв служницю і дівку в сусідній господі та повів їх із собою. Слуги Бокія знайшли нападників у домі єврея Лейзара Іляшевича, де перебували й захоплені ними жінки. Однак коли порушників спокою вели до замку, інші слуги Пронського їх відбили, окрім Марка Козаровського. Бокій просив, щоб згідно зі Статутом нападники були закликані до роду, де над ними мала відбутися «неотволочная» судова розправа. До суду став і луцький підстароста та слуга Пронського Станіслав Петровський з товаришами, який пообіцяв поза судом «учинити справедливість», тобто за допомогою посередників встановити вину кривдників і відшкодувати потерпілим їхні втрати. Однак натомість всі слуги Пронського поїхали з Володимира, окрім Марка, якого затримали в ув'язненні. Скарги Дороти чи її чоловіка нема, натомість одна з дівчат визнала в гроді: «Первеи мужа не знала, однож теперь через тоть кгвалть усилство се еи стало от Воитеха Витезского в дому жида Леизара Иляшевича, гжеж есми кгвалту волала, аж нас тые слуги его милости пана ротъмистровы при нихъ застали и ратовали». Возний Ждан Цирський визнав, що бачив «знаки кгвалчення паненства ее»¹¹. Потому міщани, на господи яких напали, скаржилися про шкоди і згвалтування дівчат, що засвідчили й обидві постраждалі: «В той господі своєї покгвальтовали и паненства нас збавили»¹². А наступного дня міщани просили про суд над Марком Козаревським, який у відповідь заявив, що справді був при нападі на дім з наказу свого пана, брата Войтеха Витезького, однак дівчат гвалтував лише Войтех і його слуга Іванко. Дівки підтвердили слова ув'язненого і сказали, що він лише вів їх до господи, де стався гвалт. Міщани натомість вимагали, щоб він як упійманий на «гарячому вчинку», тобто нападі на господи і викраденні дівчат, за доведенням його вини присягою скаржників та власним його визнанням мав бути скараний на горло. Суд натомість відклав справу до інших рочків, де Марко мав довести своє шляхетство, але при цьому звинуваченого залишили в ув'язненні¹³.

На цьому справа й уривається. Однак показово, що у випадку доведення звинуваченим свого шляхетства передбачене покарання мало б змінитися, що, очевидно, й сталося. А саме згвалтування схоже, було супровідним актом з'ясування взаємин поміж Федором Бокієм і слугами кн. Пронського. Промовистою деталлю є заява Бокія в гроді поміж з'ясування обставин гвалту, що у випадку звинувачення від якихось осіб від готовий у суді показати свою невинуватість. Ця обставина непрямо вказує на те, що напад на господу міг бути вчинений у відповідь на попередні кривди з боку Бокія слугам кн. Пронського а чи й самому князеві Пронському, міщани ж виявилися випадковими жертвами шляхетських конфліктів.

А у випадку зі звинуваченнями володимирським гродським урядом кн. Петра Полубенського в порушенні спокою у Володимирі під час судових рочків, очевидно, йшлося про специфічну поведінку шляхтича в місті. Тож пригоди

¹¹ Там само. – Ф. 28, спр. 14, арк. 155 зв.–158 зв.

¹² Там само. – Арк. 158 зв.–160 зв.

¹³ Там само. – Арк. 160-160 зв.

князя розпочалися з того, що він зі своїми слугами обстріляв із рушниць і луків шляхту, яка йшла до суду, так що кулі і стріли залишилися в замкових стінах. Потім увечері на ринку, побачивши копію листа старости кн. Костянтина Острозького до шляхти повіту про дотримання спокою і безпеки, Полубенський наказав своєму слугі її прострелити. А в домі замкового орендаря Мошка його слуги спочатку вибили двері до комори, де ховалася шинкарка, однак їй вдалося втекти; потому влізли в дім Мордухая, взяли там дівку Ганну, служницю його дружини, привели до господи, де перебував князь, який ту дівчину зґвалтував. Звернімо увагу на скупі характеристики стану потерпілої під час її свідчень проти князя, де присутній страх, сором, жаль: «Небога бедная девка на имя Ганна з великимъ страхомъ, встыдомъ, жалемъ и плачемъ имь, возным, и многимъ шляхте на того князя Петра Полубенского оповедала и знаки кґвалту усилства кривавые показовала»¹⁴.

Зґвалтування, цілеспрямовані й випадкові, поміж конфліктними актами шляхетського повсякдення могли бути цілком звичним явищем, де жінки з простолюду сприймалися шляхтою як майно, що належало супротивникові і на яке була спрямована агресія замість особи безпосереднього призвідника конфлікту. Такі акти трактувалися радше як нейтральні, що не підважували честь і добру славу шляхтича, хоча й не надавали йому додаткових бонусів у конкуренції за авторитет у спільноті. Не варто забувати, що Європа на зламі XVI і XVII ст. представляла собою дуже молоде в демографічному сенсі суспільство, де особи у віці до 30 років становили від 50% до 2/3 населення (нині ця частка коливається в межах третини), а одружувалися чоловіки зазвичай ближче до 30 років¹⁵. Відповідно, це «юнацьке» середовище було більшою мірою схильне до насильства, зокрема, й сексуального, де жінка сприймалася як річ для каналізації агресії чи отримання задоволення.

Однак нас передусім цікавитиме насильство над жінками-шляхтянками та реакція спільноти на такі дії. Як уже зауважувалося, дівчина була символічною цінністю для батьківської родини як об'єкт обміну, від якого певною мірою залежало благополуччя родини в майбутньому. Тож утрата нею цноти означала позбавлення батьків певного ресурсу, а чи суттєве пониження їхніх очікувань. Дослідники твердять, що зґвалтування з XIII ст. трактується як викрадення, де жертвою представлена не стільки дівчина, скільки її батько, у якого вкрали належне йому тіло¹⁶. Натомість дівчина як жертва нападу відходить на другий план. В англійському праві викрадення і зґвалтування могло передаватися одним терміном *raptus*, де викраденням уважалося навіть полишення дівчиною батьківського дому за домовленістю з викрадачем¹⁷.

¹⁴ Там само. – Ф. 25, спр. 34, арк. 421 зв.–425.

¹⁵ Carroll S. Introduction // *Cultures of Violence. Interpersonal Violence in Historical Perspective.* – 2007. – P. 18.

¹⁶ Phillips K. M. *Written on the Body: Reading Pape from the Twelfth to Fifteenth Centuries* // *Medieval Women and the Law.* – Woodbridge, The Boydell Press, 2000. – P. 139-140.

¹⁷ Saunders C. – *A Matter of Consent: Middle English Romance and the Law of Raptus* // *Medieval Women and the Law.* – Woodbridge, The Boydell Press, 2000. – P. 105-124.

Тож на трьох прикладах згвалтувань панянок спробуємо проаналізувати, за яких обставин трапилися ці випадки, як провадився судовий процес по звинуваченню у гвалті, чим завершилися справи. Очевидно, нас цікавитиме питання, чи можна говорити про певну типологію цих сюжетів, і в чому саме вона виявляється. І, звичайно, в ідеалі важливо було б з'ясувати ставлення спільноти до згвалтувань та до самої жертви.

Збирські проти кн. Михайла Заславського

6 травня 1583 року Валентій Збирський, ставши до луцького городу разом із дружиною Ядвігою з Єзерських та дочкою Доротою, скаржився на кн. Михайла Збараського про відібрання маєтності, згвалтування дочки та побиття дружини. Він розповів, що князь, «везваши [його] прозьбами своїми до служебь своїх», надав йому дім у місті Новому Заславі, а за те скаржник служив панові «такъ, яко мни цнотливому належало». Однак Заславський, «препомневши боязни Божое и срокгости права уфаленого, и пристоинности своее хрестияньское», 2 січня того ж року в неділю уночі найшов зі слугами на його дім, вибив двері, побив дружину, «з ее рукъ дочку мою паньну Дороту самъ руками своїми вырвал» і забрав до замку, де її «згвалтилъ и паненства ее збавил». Слуги ж князя за його наказом відібрали у Збирського всю його маєтність, а саме: «кони чотыри, которые коштowali сорокъ копъ грошей литовскихъ, коров десет с теляты, коштowali копъ двадцать литовскихъ, волов шесть, коштowali копъ двадцать, овецъ петъдесять зъ ягняты, свини сто и сорокъ. А с коморы взяли шубку мою лисюю фалюндышову, чорнымъ крытая, коштowała копъ двадцеть литовскихъ, кгермакъ утерфиновыи чорныи з шнурами едwabными, коштował копъ пят, а летникъ китаиченыи з оксамитомъ, коштował копъ осмь литовскихъ, шубка лисья, коштowała копъ десят литовскихъ, пояс сребренныи, было в немъ полтрети гривны сребра, летникъ мухояровыи з оксамитомъ, коштował копъ пят, шапка оксамитная, кунами подшитая, коштowała копъ три литовскихъ, ручницъ две, одна коштowała пят таляров, а другая три таляры, тузин ложокъ, коштowali копъ дванадцат литовскихъ, ножи, сребромъ оправныи, коштowali три копы грошей литовскихъ, тканька перьловая, коштowała копъ двенадцать, шабля сребромъ опъравная, которая коштowała копъ петнадцать».

Дорота перебувала в покоях князя кільканадцять тижнів, у цей час Збирський з дружиною знаходилися під охороною князівських слуг, через що і не могли раніше подати скаргу. А коли Заславський зібрався їхати на Низ, він побив дівчину і вигнав її із замку. У самого ж Збирського відібрав двір з усім майном і «з Жославля з жоною и детками выгнать казал». Возний, який оглядав Дороту, засвідчив, що бачив на її лівому плечі і вище ліктя два криваві синці та ще один – на правій руці¹⁸.

Одразу зауважу, що за скаргою Збирського на перше місце виходить напад князя на двір слуги і пограбування майна, натомість викрадення і згвалтування його дочки виглядає як похідна обставина, а не мета нападу. Типологічно опис

¹⁸ ЦДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 460, арк. 530 зв.–533, 1583 р.

нагадує конфлікти, що траплялися між паном і слугою, який пан зазвичай представляв як зраду, чинив кривди слугі та відбирав маєтність. Саме в цю схему вкладається той факт, що Заславський, вигнавши із замку Дороту, потому позбавив її родину дому, який був наданий Збирському на час служби. Тобто князь не лише не спробував відкупитися за гвалт дівчини, а ще й погіршив своє становище. Навряд чи за таких обставин можна було сподіватися на безкарність у спільноті з досить розвиненими правовими традиціями. Додаймо до цього ворожнечу поміж кн. Михайлом Заславським і гродськими урядниками, свідченням чого є напад князя з вогнепальною зброєю на судову світлицю в замку. У зв'язку з цією справою йому був вручений позов 2 березня 1583 р. для слухання шкрутинії, яку мав виводити підстароста Станіслав Петровський зі слугою для провадження справи проти князя на королівському суді¹⁹.

Тож відповідь князеві не забарилася. На засіданні гродського суду, куди сам Заславський не з'явився, було ухвалено: за згвалтування дівчини скарати князя на смерть; Збирському за «гвалт», тобто напад на дім, він мав виплатити 12 рублів грошів, за «навезку» Дороті, тобто відшкодування її втрат, двісті польських золотих (що становило більше, аніж коштувала шляхетська «голова» – 100 кіп грошів), і до того вартість пограбованої князівськими слугами маєтності під час нападу на дім – всього двісті сімдесят п'ять кіп і два гроші, а «з совитостю», тобто у подвоєному розмірі, 530 кіп і 4 гроші. У всій цій сумі Валентію Збирському мав відійти маєток князя Верхов. Рішення суду за установленною процедурою було відправлене до короля для затвердження «виволання» Михайла Заславського.

12 січня 1584 р. возний Фронц Бромірський визнав у гроді, що 9 січня їздив з листом луцького старости до маєтку кн. Михала Заславського Верхова для ув'язання Валентія Збирського з дружиною за декретом гродського суду. Однак верховський урядник сказав, що не отримував розпоряджень від пана щодо передачі нерухомості будь-кому, тож у відповідності зі своїми обов'язками буде маєток боронити²⁰. Відповідно, отримати відшкодування Збирським не вдалося.

Наступні акти у цій справі – королівські листи, подані возним на прохання Збирського до гродської книги 18 серпня того ж року. В першому, датованому 22 червня 1584 р., йшлося про те, що у 1583 р. в гродському суді розглядалася справа по скарзі Валентія Збирського на кн. Михайла Заславського про напад на дім, збиття дружини та згвалтування дочки, а також відібрання маєтності. Князь не став, тож, доводячи свої кривди, постраждали присягнули – Збирський про «гвалт домовий» сам, а його дочка про згвалтування «самотреть», тобто з трьома свідками. Суд присудив «за кгвалт домовий и пограбене маєтности з дому певную суму пнзеи», а «за зкгвалченье дочки» через відмову князя стати до суду відіслав справу до короля «на виволання». Своєю чергою король, «абы се таковое своволенство в панстве нашем не деяло», наказує луцькому старості, «обославши щляхту юрыздыщии своеи», з повітовим рушенням «конно, збро-

¹⁹ Там само. – Арк. 362-364. Опис нападу на судову світлицю див.: Там само. – Ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 207-210 зв.

²⁰ Там само. – Ф. 25, оп. 1. спр. 31, арк. 29-30.

ино, яко на воину» їхати до маєтку князя Верхова і передати його Збирському²¹. Другим декретом, від 27 червня, князь за згвалтування панянки оголошувався виволанцем, про що возний мав оповістити загал, «обволавши» той лист «пре замкох, местехъ и местечкох, при костелех и на торгахъ», а мешканцям наказано, аби князя «яко виволаного в домех своих не переховывали и обцованья с немъ не мевали»²².

Водночас із цим суворим декретом про виволання князя до гроду подали королівський лист від 26 червня 1584 р., який на день випереджав ухвалу монархом баніції для Михайла Заславського. В ньому сказано, що засуджений скаржився на свого слугу Валентія Збирського, який «з стороны квалтовного наистья на домъ его в месте Жеславлю и о пограбене речей и маєтности» в суді «неправъне права перевель и до виволанья привель». Звернімо увагу на той факт, що серед перерахованих звинувачень відсутнє згвалтування, тобто Заславський, а радше особи, які клопоталися перед королем за нього, воліли не згадувати про таку дражливу «деталь». Натомість наголошували на порушенні Збирським якихось правових приписів, що й призвело до несправедливого покарання князя. Король «на причину пановъ рад нашихъ», тобто на прохання сенаторів, відклав виконання декрету на шість місяців, аби князь за той час полагодив справу через будь-який суд або мусив зі Збирським «поровнать». Однак князеві наказано, «абы речи осужоной досыть чиниль и далшее екзекуцыи, которая будет чинена з рамени нашего королевского *на добрах, а не на особе его*, абы се не спротивлял», бо якщо чинитиме спротив, утратить королівський дозвіл на відтермінування вироку щодо його особи. Тобто справа про баніцію відкладалася, натомість наказувалося виконати рішення суду щодо передачі Збирському маєтку²³. У королівському листі також зауважувалося: «А особливе старостомъ судовым и их намесником росказуемъ, жебы тот листъ нашъ на вшеляких месцахъ публиковат и обволати дали»²⁴. 20 серпня возний Яцко Гуляльницький визнав, що копію «поднесеня листу» короля у справі кн. Заславського зі Збирським про напад на дім і згвалтування його дочки «поприбиял» одну до замкових воріт, другу біля воріт брами над Стиром, третю на ринку в домі золотаря Балцера, а також його обволав²⁵.

Утім, попри реальну загрозу виволання, підкріплену королівським декретом, а також значно ширше шляхетське представництво – посполите рушення, яке мало виконати судову ухвалу щодо матеріального відшкодування Збирському, князь маєтком не поступився. Так 1 листопада того ж року возний Стефан Кнегининський визнав, що їздив 23 жовтня у супроводі двох свідків, шляхтичів «людей добрих», з повітовим рушенням за наказом старости до Верхова для введення Збирського в маєток у сумі, присудженій гродським судом, тобто у 530 копах і 4 грошах з приводу гвалту дочки, збиття пані Збирської і грабежу маєтності, а також додаткової суми заруки, призначеної навпіл на гродський

²¹ Там само. – Спр. 32, арк. 100-102.

²² Там само. – Арк. 145-147.

²³ Там само. – Арк. 147-148 зв.

²⁴ Там само. – Арк. 167-168.

²⁵ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 795-795 зв.

уряд і потерпілому за попередній спротив Заславського декретові і відмову передати маєток Збирському – всього 1060 кіп і грошів 8. Однак урядник князя знову заявив про відсутність у нього панських розпоряджень і свою готовність боронити маєток, що на цей раз підтвердив: «через стрельня на повесть з многих ручницъ, зъ гаковницъ и иншее стрелбы именемъ пана своего отправы чинити на имену Верхове заборонил»²⁶. Відповідно, далі мала увійти в силу баніція для князя, яка, попри її позірну неважливість для такої особи, як князь Михайло Заславський, все ж була досить дошкульним ударом для честі шляхтича. Зазвичай у такі справи, що заходили в глухий кут, втручалися треті особи, своєрідні «кризові менеджери», які намагалися поладити конфлікт через компроміс, де жертва отримувала достатньо, щоб заспокоїти свою образу, а втрати кривдника на добрій славі мінімізувалися. Схоже, що такий сценарій був упроваджений і в цьому випадку.

11 жовтня 1585 р., майже через рік після чергової невдалої спроби Валентія Збирського отримати від князя йому належне, возний Іван Покощовський подав до суду королівський лист «на скасованье поступку правного» щодо справи Заславського. В ньому йшлося, що початково король довідався від «панів рад» про обвинувачення у луцькому гроді князя шляхетним Валентієм Збирським з дружиною Ядвігою і дочкою Доротою про гвалт дівчини та побрання майна, а зати́м справа дійшла до королівської канцелярії, де скаржники отримали «листь» на виволання Заславського, які було «публіковано» і вписано до гродських книг. Однак потому до короля був поданий лист від імені самого Збирського, а також «с печатьми и с подписомъ рукъ людеи веры годныхъ», що «за досыть себе о то о все учиненъемъ» скаржник «випускає» князя з права, а також лист про ту ж справу зі львівського гроду. Відповідно, короля просили скасувати декрет щодо Заславського, бо князь за те, в чому був звинувачений, позивачам «досыть учиниль» і був ними визволений від правових наслідків. Стефан Баторій погодився виконати прохання²⁷. Возний 12 жовтня визнав у гроді, що шість копій листів прибив по різних місцях, а також їх обволав: «одну до муру замку мурованого луцкого при браме, другу до воротъ замку окольного луцкого, третью у воротъ брамы над Стыром, четвертую в ринку в дому Балцера золотара, пятую у ворота брамы Жидичинской, а шостую у ворот двора пана Кирдеевого, маршалка земли Волынское, в котором на тот час суды земские луцкие тут в замку отправуются»²⁸.

26 жовтня 1585 р. до кременецького гродського суду став «приятель» Михайла Заславського, тобто його уповноважений Ян Пилитовський і подав аналогічний королівський лист про скасування «поступку правного», який провадили проти князя Валентій Збирський з дружиною і дочкою в луцькому гродському суді. Однак у підсумку сторони дійшли згоди і замирилися, а скаржники увільнили князя від звинувачень на вічні часи по всіх судах. Також подали лист зі львівського гроду – визнання усіх трьох Збирських про ви-

²⁶ Там само. – Арк. 1103-1105 зв.

²⁷ Там само. – Ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 654-655.

²⁸ Там само. – Арк. 667 зв.

зволення князя від звинувачень, «касуючи, умораючи, внивовч оборочаючи» всі записи в луцьких книгах, та про обіцянку вічного мовчання, «иж тая справа ему самому и доброй славе его и потомковъ его ничего шкодити и заважати не маєть часы вечними»²⁹. Королівські листи були датовані 14 вересня 1585 р. Цілком імовірно, що замирення відбулося не в луцькому гроді, де розпочалася справа про згвалтування Дороти Збирської, а деінде, через тривалий конфлікт кн. Михайла Заславського з луцькими урядниками. Про це свідчить скарга князя, подана до володимирського гродського суду 26 липня 1585 р., на луцьких гродських урядників про їх несправедливий декрет у справі Заславського з волинським каштеляном Михайлом Мишкою-Варковським³⁰. Дещо пізніше, 19 серпня вже слуга старости луцького кн. Олександра Пронського визнав у володимирському гроді від імені пана, що той, довідавшись про скаргу кн. Януша і Михайла Заславських на несправедливий декрет луцьких урядників, готовий був «учинити справедливість» скаржникам, однак його урядники не були позвані позовами, а тому роз'їхалися по своїх справах. Тож староста готовий призначити час для з'ясування тієї справи на пізніший час³¹.

Повертаючись до справи князя Заславського зі Збирськими, можна напевно сказати, що якась частина збитків потерпілим була відшкодована, серед них – і плата за втрату цноти дівчини. Напевно сума виплат дещо зменшилася, скажімо, на вартість заруки, як це траплялося в інших справах. Адже полюбовне судочинства за означенням передбачало певний компроміс із обох сторін. За королівським декретом була відновлена і честь князя, про що «прокричав» возний на шести місцях (а також залишив матеріальний слід у вигляді прибитих королівських листів), з подробицями оповідаючи, за що саме попередньо був засуджений Заславський. Передбачалося, що спільнота має те «вимарати» з пам'яті та більше не згадувати. Можливо, на такий спосіб утверджувалася й найприйнятніша для шляхти модель поладження конфлікту – через погодження ворогуючих сторін. Схоже, що Михайло Заславський початково сподівався на свою безкарність, адже неосілому і не захищеному приятельськими та родинними зв'язками на Волині Збирському напевно було б нелегко довести свою кривду, адже такі особи поміж шляхтою були її найбезбороннішою частиною. Однак від початку ситуація укладалася не на користь князя. Судді були настроєні проти нього, що прислужилося справі Збирського. Водночас проти князя провадили справу й Ян Комнацький з дружиною Катериною Сенютянкою, які восени 1583 р. теж пробували ув'язатися в маєток Верхов, де їх та посполите рушення зустріли пострілами з гаківниць³². Тими ж самими днями датується і

²⁹ Там само. – Ф. 21, оп. 1, спр. 24, арк. 241-242.

³⁰ Там само. – Ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 440-442.

³¹ Там само. – Арк. 511-512.

³² Подружжя Комнацьких мало ув'язатися в добра кн. Михайла Заславського, тож служебник князя передав їм за наказом пана маєток Д'яков до віддання ним певної суми. Той же возний визнає, що був разом із підстаростою Яном Гесинським на посполитому рушенні під містечком Верхов для введення Комнацьких у володіння, однак староста того містечка сказав, що не отримував розпоряджень від пана, а потому наказав стріляти з гаківниць, тож підстароста з

подання листів про полагодження справи князем зі Збирськими і Комнацькими³³ та оголошення про це возним. Між рядками прикінцевих епізодів цієї справи згадується ім'я Януша Заславського, рідного брата Михайла, який міг виступати ініціатором процесу полагодження.

Важливо, що скрізь разом із батьком родини Валентієм Збирським згадуються, а також стають до суду й жінки – дружина та дочка – як позивачі у справі про кривди. Постійне наголошення на цій формульній деталі зайвий раз підкреслювало їх суб'єктність у правовому полі.

Справа про зґвалтування Настасі Обуховичівни Григорієм Колмовським

Наступна справа пов'язана зі зґвалтуванням дівчини-сироти, яка не могла спертися на підтримку батька, достатньо впливової родини чи її найближчого оточення. Більш того, її рідні були звинувачені в нешляхетстві, а, відповідно, й вона сама, що суттєво впливало на становище дівчини і перебіг справи про зґвалтування. Отже, 16 червня 1594 року на троїцьких засіданнях луцького земського суду розглядалася скарга Матея Бердовського, шляхтича Лідського повіту, службника троцького каштеляна кн. Олександра Пронського, з дружиною Анною Соковорною (у першому шлюбі Федоровою Обуховою), а також слуги того ж кн. Пронського Якіма Обуха, брата небіжчика Федора Обуха, на Григорія Юнковича Колмовського. Позивачі твердили, що він, «кром жадное вины и причины, и не маючи до них жадного права, але толко умыслне звазнившись на них, хотячи их яко людие добрых стану шляхетского о легкое повожене и шкоды приправити», позвав на луцькі гродські рочки від 14 листопада 1591 р. Криштофа Радзивила, віленського воєводу та гетьмана Великого князівства Литовського, скаржачись, що той Бердовський взяв за дружину його боярку з маєтку Новий Двір Анну Соковорну, колишню Федорову Обухову, а разом із нею з маєтку Серкизов, що належав Колмовському, втекли Яким Обух із дружиною, захопивши всю рухому маєтність, та осіли в маєтку князя Полонне. Радзивил через умоцovanого заявив, що Обухи ніколи не тримали в Полонному жодної нерухомості. Тоді суд наказав Колмовському присягнути, що ті особи, з приводу яких він позивав князя, справді його «збіги», на що умоцований Радзивила не погодився, потрактувавши той декрет «с кривдою» для свого клієнта, та апелював до Трибуналу. Справді, за конституцією 1578 р. «Про збіглих слуг і хлопів Київського, Волинського і Брацлавського воєводства» присягати мав позваний у тому, що не тримає у себе збігів, натомість позивачеві присяга призначалася в разі відмови від неї відповідача³⁴. Справа розглядалася у Трибуналі 6 липня 1593 р., де було доведено, що Бердовський справжній шляхтич, а його дружина і Яким Обух – «люде волные», ніколи не були підданими Колмовського і, відповідно, не тікали, до того ж нерухомості в

повітниками мусив поїхати геть. Аналогічна ситуація повторилося і під маєтком Оженин (ЦДІАУК. – Спр. 30, арк. 549 зв.–550 зв., 550 зв.–551 зв.).

³³ ЦДІАУК. – Ф. 26, спр. 6, арк. 655-656.

³⁴ Volumina Constitutionum. — Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. — Т. II. — Vol. 1 (1550–1585). – S. 411, 415-416.

Полонному не мають. Радзивил був звільнений від обвинувачень, однак обіцяв через відповідний суд відшкодувати витрати, які мав через Колмовського.

Свою чергою Бердовський з дружиною і Яким Обух заявили, що Григорій Колмовський «их невинне в том, якобы мели быти подддаными и збегами», ославив, а вони, як особи шляхетського стану, мусили доводити неправдивість тих звинувачень, витрачали свій час, «ездечи дорогами немалыми и будучи в Люблине болшеи десети недел», не служили панам і зубожіли, тож вимагають від винуватця своїх лих відшкодування у 500 кіп грошів литовських. Вони вже позивали Колмовського на михайлівські роки у 1593 та на трикрольські у 1594, однак відповідач до суду не з'явився.

Умоцований Колмовського заявив, що такий позов – «зла» справа, бо йому не вдалося повернути своїх збігів, а тепер він має ще й відшкодувати їхні витрати. До того ж відповідач судився не з нинішніми позивачами, а з кн. Радзивилом, і за декретом Бердовський і Обух були оголошені вільними від обвинувачень, що й є їхнім виграшем («выиграли, коли их учинено волными»). Про жодне інше відшкодування в декреті не йшлося.

У відповідь адвокат позивачів заявив, що кожен шляхтич може добиватися відшкодування своєї кривди, «буд в маестности, буд то в доброй слави». А в цьому випадку Колмовський звинуватив їх у нешляхетстві, що вони змушені були спростовувати упродовж кількох років, «волочачись» по судах та витрачаючи кошти.

Суд, спираючись на трибунальський декрет, де не було сказано про необхідність відшкодування для Бердовських і Обука, звільнив Колмовського від обвинувачень. У відповідь позивачі знову апелювали до Трибуналу, що їм було дозволено³⁵.

Водночас на тих же червневих засіданнях 1594 р. розглядалася справа за скаргою Матея Бердовського як опікуна своєї дружини, а також самої Анни Сокоровни на Григорія Колмовського про звалтування та утримання в неволі дочки позивачки від першого шлюбу³⁶. У позові оповідалося, що Анна, залишившись у 1587 р. удовою з малими дітьми та не маючи змоги впоратися із клопотами, одну з дочок Настасю віддала в дім до Семена Круневича за служницю його дружині Настасі Хом'яківні. Потому Анна вийшла заміж за Матея Бердовського і поїхала з Волині до маєтку чоловіка. А Григорій Колмовський, випадково побачивши у домі Круневича у Гнідаві «вже подрослую» Настасю, «запалившись до нее умыслом своим хутливым, а не могучи як до того прийти», позивав Круневича і його дружину на луцькі гродські рочки 14 листопада 1591 р. з приводу того, що Настася служила його матері у маєтку Новий Двір, а потому вкрала її речі та втекла до Круневича. Тобто дві справи за позовом Колмовського – з Криштофом Радзивилом про втечу підданих Колмовського Обухів до маєтку князя та з Круневичами про повернення дівки Настасі – розглядалися у 1591 р. в один день. Невідомо, що було безпосереднім поштовхом до судової розправи: чи то бажання повернути осіб, які тримали у

³⁵ Там само. – Ф. 26, оп. 1, спр. 9, арк. 775-777, 783 зв.–786 зв.

³⁶ Там само. – Арк. 777-780 зв., 781-783 зв.

нього землю, зокрема, й Настасю, а чи бажання володіти дівчиною, підштовхнуло Колмовського до ширшої справи про нешляхетство Обухів. Утім, якщо перша справа була перенесена на Трибунал через відмову Радзивилового адвоката погодитися на присягу Колмовського, то справа Настасі закінчилася цілком інакше. Семен Круневич з дружиною, ставши у суді, оповідали, що Настася ніколи не служила матері Григорія Колмовського, натомість потрапила в їх дім з волі Анни Соковровни, матері Настасі. Вони також наголосили, що панна – правдива шляхтянка, стану якої служба не шкодить, «бо, деи, много ест, иж учтивые шляхтичи и шляхтянки през убозство свое во именах шляхетских перемешкивают, ведже тымъ шляхетства и учтивости своее не третятъ». Однак Григорій Колмовський вимагав, щоб йому призначили присягу згідно з конституцією про збігів на доведення своєї скарги, що йому судьями було дозволено. При цьому додано ухильне формулювання, що «шляхетність і учтивість» дівчини той, хто потребуватиме, може доводити. Ситуація була досить дражлива. Круневич чомусь не опротестував судового декрету про присягу для Колмовського, як це зробив Радзивил. Тим дивніше, що він був полонським урядником кн. Радзивила, тож зазвичай у таких випадках схеми дії пана і слуг у суді збігалися. Можливо, Круневич не апелював до Трибуналу через кошти, які неминучо потягла б поїздка до Любліна, а ці витрати не входили в його плани. Цілком імовірно, що Круневич не відчував достатньої відповідальності за дівчину, яка перебувала у нього на службі, а осіб, зацікавлених в її долі – матері та вітчима – на той час у суді не виявилось. Натомість Григорій Колмовський належав до приятельського кола луцького старости Олександра Семашка, очільника гродського суду, який цілком міг підігравати своїй людині³⁷. Більше того, Бердовський і Яків Обух називаються слугами кн. Олександра Пронського, який належав до недобррозичливців Олександра Семашка. Адже історія їх стосунків була обтяжена відібранням королем Зигмундом III у князя уряду луцького старости і передачею його до рук Семашка як клієнта канцлера Яна Замойського. Також варто пам'ятати про таку деталь, як змагальний характер судового процесу, де судді виступали в ролі арбітрів поміж сторонами. Це від позивача залежало, які аргументи на доведення своїх обвинувачень він висуне, а від відповідача – яку лінію захисту він обере. Суд при цьому не мусив втручатися в перебіг контороверсій сторін, а чи обмін ними аргументами.

Одразу після судової ухвали деякі поважні особи, які перебували на той час у суді, жаліючи Настасю, «хоч убогу, але учтиву», зібрали чималу суму, аби залишити дівчину при Семеновій Круневичовій «до отданья ее в стан мал-жонский». Однак Колмовський не зважив на прохання шляхти і не захотів брати грошей, а 22 листопада присягнув. Потому, як твердили родичі Настасі, посадив її на воза і, заїхавши за Гнідаву, «своїй злій волі і умислові досить з нею вчинив», згвалтував і до того часу тримає її при собі. Мати дівчини, приїхавши з Литви на Волинь, довідалася про те все від багатьох поважних осіб і позвала

---

³⁷ *Старченко Н.* «Постерегаючи прав, волностей и свобод наших»: боротьба за домінування на волинському сеймику 1593 року // *Theatrum humanae vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. – К., 2012. – С. 270.

Колмовського до суду, однак ні на михайлівські роки у 1593, ні на трикрольські 1594 відповідач не з'явився.

У відповідь на звинувачення адвокат Колмовського в присутності свого клієнта заявив, що суд не має розглядати справу, де позивачі – неосілі особи, тобто такі, що не мають нерухомості на Волині. Статутовий артикул, який регулював ситуацію, де відповідач – неосіла особа (II ЛС, розд. 4, арт. 19), був спрямований на забезпечення виконання декрету, можливе значною мірою через наявність у оскарженого нерухомості або ж поручителя, який нерухомість мав. Тому у випадку заподіяння кривди слугами, відповідальність брав на себе їх пан, а у ситуації, коли кривдниками виявлялися не наділені землею сини – їхній батько. Адже саме з нерухомості відбувалася сплата відповідної суми грошей позивачеві. Натомість волинська шляхта часто маніпулювала цим приписом, незрідка заявляючи, що неосіла особа не могла, якщо у неї не було поручителя з числа волинської шляхти, сама позивати до суду свого кривдника осілого шляхтича³⁸.

Адвокат також твердив, що обвинувачення надумані, а позов зачіпає честь Колмовського, відповідно, він має бути увільнений від цієї справи. Справді, уживання образливих для честі шляхтича слів у позові було заборонене і могло потягти звільнення від судового процесу відповідача (II ЛС, розд. 4, арт. 16). Однак у цьому разі йшлося про суть обвинувачень, тож суд не зважив на аргументи відповідача і наказав сторонам продовжувати «контроверсії». Тоді умоцований вдався до казуїстики: він твердив, що дівчину як піддану повернули Колмовському за декретом гродського суду, а справи про кривди залежних осіб має право провадити лише їхній пан, тобто сам Колмовський, з ласки якого вона, як і її предки, має осілість і йому служить. Тож Бердовський – неналежний позивач. Наостанок адвокат сказав, що Настасю Обухівну Колмовський вже повернув її стріям, тобто дядькам по батьку, які її віддали заміж, що очевидно, було новиною для матері дівчини.

Своєю чергою позивачі вказали, що Настася Обуховичівна – вільна особа, а вони добиваються можливості її побачити та визволити з неволі. Суд наказав Колмовському відповідати на закиди позивачів, однак той відмовився і просив дозволу апелювати до Трибуналу, що й отримав. Як бачимо, апеляція до Трибуналу була звичним ходом у судовому процесі, якщо його потрібно було затягнути.

Більше аніж через рік, 4 вересня 1595 року, до луцького гроду став Матей Бердовський з дружиною та своєю пасербицею і визнав, що вони позивали Григорія Колмовського земськими і трибунальськими позовами «о згвалченъє дочки нашео и в везеню держане». Однак Настася Обухівна заявляє, що обвинувачений їй жодних кривд не чинив і в ув'язненні не тримав, але дядьки її «такъ, яко ся годило, учтине замуж отдали». Тож вони всі разом звільняють його від тих обвинувачень і процесів на вічні часи³⁹. Того ж дня Григорій Кол-

³⁸ Див. приклад такої декларації: «не мел форумъ у суду того про то, ижь жадное маетности в том повете не маеть» (ЦДІАУК. – Ф. 28, спр. 23, арк. 470).

³⁹ ЦДІАУК. – Ф. 25, спр. 48, арк. 209 зв.–210.

мовський визнав, що свого отчизного підданого Сидора Левковича з сином і дружиною Настасею Обухівною, яку він видав заміж згідно з приятельською постановою в Любліні, віддає в луцькому гроді Матею Бердовському і його дружині Ганні Соковорні, а також зобов'язується ніколи не мати до них жодних претензій⁴⁰.

З прикінцевого епізоду стає очевидно, що під час засідань Трибуналу, куди з ініціативи Колмовського була перенесена справа, дійшло до приятельського погодження між ним і родичами Настасі. Невідповідність інформації щодо її заміжжя, яке відбулося чи то до судового процесу в земському суді за погодженням із її дядьками, як твердив Колмовський, а чи в результаті приятельської умови в Любліні, як прозвучало в заяві про полагодження конфлікту, засвідчує, що таким чином кривдник намагався приховати свої дії та їх наслідки. До того ж і кандидатура чоловіка – підданого Колмовського, очевидно, була невідповідною партією для шляхтянки, хай і безземельної, якою була Настася. Незрозуміла роль дядьків дівчини, які, схоже, таки погодилися на її заміжжя – чи то з бажання якось приховати уразу для честі родини, чи то за якимись домовленостями з Колмовським, який відкупився від можливих обвинувачів, перетворивши потенційних опікунів Настасі на союзників. Очевидно одне – у ранньомодерному світі, де до уваги бралися переважно інтереси, бажання, розрахунки чоловіків, незахищена чоловічою опікою дівчина була легкою здобиччю, а відновлення справедливості – складною справою.

Історія ставить ще одну ширшу проблему – рівності шляхти як засадничої цінності, незалежно від майнового стану та соціальної позиції, яку так часто декларували на різних публічних форумах. Безземельні Федір та Яків Обуховичі, а також Анна Соковорна, які тримали нерухомість у Колмовського на умовному «боярському» праві, під зобов'язанням служби, були ним потрактовані як особи невольні, піддані, чий перехід на службу до іншої особи був регламентований конституцією про збігів. Більше того, таке ставлення до своїх слуг Колмовський підтвердив присягою. На жаль, ми не маємо тексту присяги, і, відповідно, не знаємо детально, у чому ж саме він присягав. Але сприйняття Настасі волинською шляхтою як панни «учтивої», в даному разі – шляхтянки, зайвий раз підкреслює релятивність присяги – адже те, що з точки зору певної частини шляхти могло трактуватися як кривоприсяжництво Колмовського (для християнина – смертний гріх⁴¹), для нього самого могло означати виправлення порушеного порядку – очищення шляхетського стану від випадкових осіб і окреслення їх місця. Тож Настася, знову ж таки, могла сприйматися Колмовським як інструмент закріплення його влади над невольними особами, аж до вибору для неї за чоловіка підданого.

⁴⁰ Там само. – Арк 209-209 зв.

⁴¹ Внаслідок кривоприсяжництва чиниться безчестя Богу, бо його притягають до утвердження брехні; карається за словами Захарії винищенням всього роду кривоприсяжника (див.: Гізель І. Вибрані твори у 3-х томах / Пер. Р. Кисельова. — К.: Свічадо, 2012. — Т. 1. — Кн. 1: Мир з Богом чоловіку. – С. 213).

Справа про зґвалтування Раїни Гаврилівни Кайсарової-Колодежинської

Третя справа виводить назовні голос дівчини (її свідчення у письмовому вигляді були подані батьком до суду), розпач і жах від того, що з нею відбулося, і тому сприймається як глибоко трагічна. Отже, 30 вересня 1597 р. Габріель Кайсаров-Колодежинський з дружиною Мариною Дмитрівною княжною Велицькою оскаржив у луцькому гроді Михайла Васильовича Гулевича у зґвалтуванні дочки Раїни та насильному одруженні її зі своїм слугою Іваном Гуляльницьким. Кайсаров розповів, що першого серпня до його дому в Колодежному приїхав Гулевич із дружиною Марушею Павловичівною по дорозі до Шепля, маєтку Гулевичевого тестя, володимирського гродського судді Дем'яна Павловича. Подружжя Гулевичів просило відпустити з ними на гостину племінницю, дочку Кайсарова Раїну, обіцяючи з великою почитивістю, яка їй належить з огляду на її панянський шляхетський стан, приблизно через два тижні повернути її в батьківський дім на зворотній дорозі до Качина. Однак дівчина не потрапила до батьківського дому не лише через два тижні, а й через шість, попри нагадування батьків. На той час Габріель тяжко захворів, і «будучи хворий и на смертелней постели лежачий», посилав по дочку, «хотечи ее видети яко отец», однак Михайло Гулевич її не прислав, Кайсарових посланців до дочки не допускав і не відповідав на листи, «над повинность шляхетскуую и хрестиянскуую слово свое не выполнил». Тож батьки нічого не чули про дочку, аж поки деякі приятелі їх не поінформували, що її, «которая есче летъ годных стану малженьскому истя замуж зуполныхъ не мела ани маєт», тобто не досягла передбачених Статутом 16 років, Михайло Гулевич «зле, непристойне, нехрестиянске, але правеи по-тиранску, [...] кгвалтъ водле мысли своеи выполнивши и учинивши, потом биючи ее, мордуючи, яко який тиран, замуж у своем дому в Гуляльниках за слугу своего някого Гуляльницкого, кром ведомости, воли и позволения нашего, выдал». Раїна не погоджувалася на те жодним чином і через «непристойне, нехрестиянське та тиранське» з нею поводження дуже хвора, однак батьки про неї не мають вістей. Кайсаров-Колодежинський також зауважував, що дочка взяла із собою в дорогу одяг, зокрема два літники, і золотий ланцюжок, всього на 150 польських золотих⁴². Очевидно, що інформація про ситуацію з Раїною на той час уже поширилася серед шляхти.

А вже 3 жовтня Габріель Колодежинський став до гроду під час рочків разом із дружиною і дочкою, якій вдалося втекти від Гулевича. Він подав її письмове свідчення, позаяк сама дівчина нездатна була говорити в суді про те, що з нею сталося. Вчинок Гулевича Кайсаров окреслив як «кгвалт, морд, везене». В листі повідомлялося, що Михайло Гулевич з дружиною тримали Раїну в Гуляльниках понад домовлений термін і відпускати не хотіли. Там Гулевич, «примусивши мене кгвалтем, биючи, мордуючи, яко який тиранъ, нехрестиянске, ниц не паметаючи на боязнь Божию и на повинность кривную, и мене, сестренъцу свою, и на пълачъ мои паненский, обнимане ногъ его, абы ми кгвалтъу и усилства не чинил, он, напелнивъшися воли своее злеи, мне усильство, кгвалтъ девичеству

⁴² Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 52, арк. 603 зв.–605 зв.

моєму учиниль». А потому, «злого учинку свого покрываючи», покликав попа і, «стоячи над шиєю моєю з добытою шаблею», наказав видати заміж за свого слугу. Раїна відмовилася ствердно відповісти на питання священника, тоді сам Михайло промовив за неї все, що було потрібно.

Потім гвалтівник наказав принести до окремої світлиці в'язанку соломи і розіслати її, закрив там дівчину з Гуляльницьким, а сам ходив під вікнами і кричав: «Чин, нецноту, з нею, што потреба, рыхло, бо тебе не за утра такое счастье поткаеть». Дівчина, зморована тими особами, не мала «никого, которы бы плачу и воланя кгвалту моего ужалиль. И сама малжонка его от такового учинкуу злого и кгвалту, которыи попелнян был наде мною, не отвела». Виглядає на те, що дружина Гулевича знала про те, що відбувається в її домі, однак залишалася, скоріш за все, слухняною виконавицею волі чоловіка.

Вночі ж Гулевич відіслав Гуляльницького на село нібито у справі разом з іншими слугами, а сам «от жоны своеи» прийшов до Раїни у світлицю, знову «кгвалть чинил, злюю волю свою полнил». А наступного дня наказав Гуляльницькому відпровадити дівчину до його батька на село і тримати її в ув'язненні: «Стережи ее добре, штобы не утекла, бо ми и себе клопоту набавиш». Всі Раїнині речі залишилися в домі у Гулевича, який збирався її забрати з собою до Качина⁴³.

8 листопада Гаврило Кайсаров-Колодежинський з дружиною позвали Михайла Васильовича Гулевича і дружину його Марушу Дем'янівну Павловичівну про слухання шкрутинії, яку мали виводити позивачі з приводу гвалту над дочкою і насильницьке заміжжя. Умоцovanі відповідачів, Кіндрат Хорошко і Антон Визгерд-Заболоцький, ставши у суді, подали листи від своїх клієнтів про їх хворобу і заявили, що шкрутинія з цього приводу не мусить виводитися. Однак судді зауважили, що йдеться не про судовий процес, де мали б розглядатися обвинувачення, а лише про фіксацію оповідей свідків, яка «ведле права зволоки не терпить», тому наказали провадити шкрутинію. Адвокати оскаржених просили про дозвіл апелювали до Трибуналу, однак суд їм відмовив. Тоді вони «на вряд светчилися», тобто публічно перед возним і свідками оголосили про неправові дії суддів, які не допустили апеляції, а ті, своєю чергою, заявили, що суд «не упорне, але ведле права в тои справе противко стороне поводовое поступает». Врешті, за погодженням із позивачами вони перенесли виведення шкрутинії на наступні рочки без можливості відкласти її ще раз⁴⁴.

Утім, справа, що розпочиналася як серйозна заявка на покарання гвалтівника (цілком можливо, що у королівському суді), закінчилася так, як зазвичай полагоджувалися стосунки сторін у випадках поважних переступів у шляхетському середовищі – приятельським замиренням, щоправда, через рік. 20 жовтня 1598 р. на рочках став Михайло Гулевич і попросив уписати до актових книг лист, датований 12 жовтня, в якому повідомлялося, що «мели есмо заштъе» (суперечку) з паном Гаврилом Кайсаровим-Колодеженським, який позвав Гулевича до суду, звинувативши в одруженні дочки зі служебником відповідача

⁴³ Там само. – Арк. 628 зв.–630 зв.

⁴⁴ Там само. – Арк. 302-303.

Іваном Гуляльницьким без дозволу на те самої дівчини і її батьків. Зауважимо, що у листі не згадується про факт звалтування дівчини Михайлом. Врешті справу полагодили через приятельську постанову. Тож Михайло Гулевич від себе, а також поручившись за Івана Гуляльницького, обіцяє особисто і через «особы направные жадного небезъпеченъства на здоровью и перенагабанья правного и через кгвалтъ пану Гаврилу самому, и мальжонъце, и помененои дочъце его млсти Раине чинити не маемъ и мочи не будемъ и овшемъ во всемъ ся спокоине заховати маемъ и повинни будемъ» під зарукою у 2 тис. зол.⁴⁵ Лист засвідчує, що упродовж року на Кайсарова-Колодежинського чинили тиск не лише морального характеру, а й, цілком можливо, фізичний, схиляючи до угоди.

Своєю чергою Колодежинський з дружиною теж подали листа, яким визнали, що «позвали есмо были передъ судъ кгродъскии луцкиии» Михайла Гулевича в тому, що він, узявши їх дочку разом із дружиною Мариною Павловичівною, обіцяв їм з «ушелякою учтивостью» її повернути, а потім, учинивши їй «усильство», «кгвалт», без волі її і дозволу їх, батьків, «усилне» за слугу свого Івана Гуляльницького в стан малженський дав, що описано в протестації, реляціях, позвах і припозвах. Через приятельське еднання той Гулевич «за все досыть учиниль и ничего болше виненъ не зосталь». Тож подружжя від свого імені, а також іменем своєї дочки визволили Гулевича від звинувачень «вечьными часы»⁴⁶.

Обидва листи засвідчили урядники луцького гродського і земського судів у повному складі: земський суддя Федір Кадянович Чаплич-Шпановський, земський підсудок Іван Хрінницький, підстароста Якуб Лисаковський, суддя гродський Матей Стемпковський та Михайло Воютинський. А це означає, що за справу переведення конфлікту із судової сфери в простір міжособистісних взаємин взялися не останні особи в регіоні. Тривалий термін між появою Кайсарова-Колодежинського в суді та приятельським погодженням засвідчує складнощі на шляху полагодження справи. Цілком імовірно, що його змусили піти на цей крок, адже перемога в суді могла дати моральну сатисфакцію, однак, як засвідчує справа Збирського, не гарантувала автоматично матеріального відшкодування. Тож усвідомлення цієї обставини теж могло прислужитися укладенню любовної угоди. До того ж Кайсаров-Колодежинський не був своїм на Волині, а належав до групи московських емігрантів на чолі з князем Курбським, які на початку 60-х років знайшли притулок у Речі Посполитій. Відповідно, ані маєтки, право на які у цей час по смерті кн. Курбського почали підважувати, ані соціальний капітал у вигляді зв'язків, якого емігрантам бракувало, не могли забезпечити їх захистом, що так чи так був гарантований «добре осілому» шляхтичеві. Як зауважує Володимир Собчук, із восьми московитів, що осіли у Кременецькому повіті, половина загинула, а закріпитися вдалося лише двом із них⁴⁷. Тож виграш у суді замість сатисфакції міг загрожувати великими

⁴⁵ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 54, арк. 129 зв.–131.

⁴⁶ Там само. – Арк. 131-132.

⁴⁷ Собчук В. Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських та шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014. – С. 375-386.

проблемами, адже в цьому разі «зайді» протистояв клан Гулевичів, який на той час наростив неабияку силу значною мірою завдяки кровним та шлюбним зв'язкам досить розгалуженої родини⁴⁸. До того ж батько ґвалтівника – володимирський війський Василь Гулевич – добре знався на праві та міг розраховувати в окремих випадках на допомогу кн. Костянтина-Василя Острозького. А сам Михайло фіксується у 1588 р. слугою сина кн. Костянтина – Костянтина Костянтиновича Острозького, на той час володимирського старости. Брат Михайла Андрій Васильович був одружений з донькою луцького старости Олександра Семашка, що могло за певних обставин зіграти на руку Михайлові при провадженні справи у гроді, а чи принаймні може служити додатковим поясненням заангажованості гродських урядників у процес полагодження справи через приятельський суд⁴⁹.

Взагалі у випадках зґвалтувань варто звертати увагу на особу ґвалтівника. Практично за всіма ними в актових книгах тягнеться шлейф скарг про кривди, вчинені із застосуванням сили. Приклад із Гулевичами – показовий. Обох братів, Михайла і Андрія Васильовичів у 1590 р. ще один московський емігрант, луцький городничий Кирило Зубцовський, оскаржив у нічному нападі на його маєток Любин, де вони, увірвавшись у дім, панну «служебную» його дружини, «уцтвивую шляхтянку», били, мордували, ґвалтували, а потому забрали з собою. Діялося це, за словами потерпілого, з наслання їхнього батька володимирського військового Василя Гулевича⁵⁰. Утім, цей епізод типологічно подібний до зґвалтування Кайсарівни-Колодежинської, що певним чином служить підтвердженням хисткого становища московських емігрантів на Волині, де, схоже, зґвалтування було знаком домінування, приниження, володіння, а сексуальна експлуатація московських рабниць сприймалася як звична справа⁵¹. У 1596 р. Андрій Гулевич був обвинувачений в убивстві Адама Букоємського нешляхетським способом – пострілом із рушниці в груди⁵². Цілком можливо, що певні зразки у ставленні до жінки і ширше – в утвердженні себе в спільноті – могли закладатися в родині. Володимирський війський виборює своє місце як неспокійний сусід, сварливий та прискіпливий правник, учасник скандалів на публічних форумах, що ж до його приватного життя, то тут показова заява в земському суді Януша Угриновського. Він оповідав, що Василь Гулевич, узявши за дружину його сестру Олександру, забрав у неї й тримає як свою власність частину маєтку Несвіч і все майно у ньому, що жінці записав попередній чоловік небіжчик Лев Несвіцький у «доживоття», на себе «пожитки оборочает». Натомість саму дружину «бьетъ, в жадной речи еи вольностьи не даетъ», «до

⁴⁸ Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині. Друга половина XVI – початок XVII століття / Н.П. Старченко. – К.: Laugus, 2014. – С. 271-272, 281-282.

⁴⁹ Звернімо увагу також на той факт, що гродський суддя Матей Стемпковський доводився Гулевичеві родичем через шлюбні зв'язки.

⁵⁰ ЦДДАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 23, арк. 359 зв., 1590 р.

⁵¹ Моя вдячність Костянтину Єрусалимському за можливість ознайомитися з його рукописом «Притягивающие факторы и интеграция», де йдеться, зокрема, й про сприйняття московитів у волинському шляхетському середовищі.

⁵² ЦДДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 63-69; Ф. 26, оп. 1, спр. 10, арк. 187-187 зв.

опису» її власності «примушаєть». Тож Угриновський повідомляє, що його сестра не записувала і не збирається записувати Василю Гулевичу свого майна⁵³. Пізніше вже його син Андрій вимагатиме від своєї дружини Семашківни запису її майна на свою користь, про що скаржитимуться Семашки в суді⁵⁴. Відповідно, могло йтися про певні родинні традиції, які могли співіснувати з іншими варіантами взаємовідносин чоловіка і дружини чи ширше – чоловіка і жінки, діаметрально протилежними наведеним. Тож великою пасткою для історика була б спроба поширити казусні випадки, що потрапили до судових книг, на багатоманіття взаємин, які залишалися поза конфліктним простором. З іншого боку, існує незручне питання, чи впливали такі характеристики і наскільки на хисткий капітал доброї слави у спільноті і як він, своєю чергою, допомагав чи гальмував просування особи ієрархічними шаблями соціуму. Чи достатньо було надання певної сатисфакції скривдженому і поладження конфлікту, а також публічного визнання возного про повернення доброї слави через замирення зі скривденими, як у випадку з князем Заславським, чи обміну листами про припинення ворожнечі, як у випадку з Михайлом Гулевичем, щоб спільнота «вимарала» зі своєї пам'яті прикрі випадки і надалі про них не згадувала? А чи ці моменти можуть свідчити про побутування уявлення про злочин як про приватну кривду потерпілого, яка обходила спільноту лише до того моменту, поки конфлікт не був припинений, а кривда відшкодована. Добра слава і честь, що надавалися особі спільнотою і нею не відбиралися, могли бути викуплені – через готовність кривдника задовольнити втрати і образу скривдженого. Саме на це була спрямована й судова система, де баніту надавалися можливості і час для замирення із потерпілим⁵⁵. Відповіді, звичайно, складні і вимагають від історика кропіткої праці, але приклад родини Гулевичів – показовий. Василь і його син Андрій обиралися суддями до Трибуналу (відповідно – у 1590 і 1593 роках), а також послами на сейм (Василь у 1569, 1572, 1575, 1576, 1582, 1585 роках, Андрій – у 1593 і 1595 роках)⁵⁶, що є певним індикатором поваги спільноти до цих осіб та родини в цілому. Можливо, в цих розрахунках різні сфери – публічна і приватна – існували паралельно, або ж мусимо визнати, що у процесі вибору відігравали роль зовсім інші чинники, скажімо, належність до певної групи і її протекція, а чи кваліфікація особи та її заслуги перед шляхетським загалом. Утім, існує ще й вірогідність інструментального характеру розмов про честь у шляхетському середовищі, де вони були складною грою, мало пов'язаною з реальною поведінкою особи і відгуків на неї спільноти. Наш матеріал не дає відповідей на ці питання, але принаймні їх провокує.

⁵³ Там само. – Ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 194-195, 1585.

⁵⁴ Там само. – Спр. 9, арк. 330-331 зв.

⁵⁵ Вирок баніції, ухвалений трибуналом за відмову винуватця виконувати декрет, вступав у силу лише після року і шести тижнів, якщо до того часу кривдник не замирювався з потерпілим: *Volumina constitutionum*. – Т. II. – Vol. 2. 1587–1609. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. – S. 125. Ця конституція була також підтверджена у 1590 р. (*Ibid.* – S. 153).

⁵⁶ *Mazur K.* W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. – Warszawa: Neriton, 2006. – S. 411-413.

Тож, підсумовуючи ці три справи, можна сказати, що зґвалтування, скоріш за все, були нечастими в шляхетському соціумі. В зону ризику, де перебували піддані й частково міщанки, інколи потрапляли й дівчата зі шляхетських родин, які не належали до добре осілого волинського зем'янства – слуг, безземельних чи немісцевих осіб. Відсутність у шляхтича нерухомості робила його залежним від особи пана, у якого він служив чи тримав землю, в окремих випадках мало не урівнюючи таку особу із підданими, що фіксує справа про насильство над Настасею Обуховою. Відповідальність за зґвалтування, попри цілком однозначний правовий припис, була украй релятивна, вона залежала від багатьох обставин, серед яких чи не найважливіша – місце кривдника та жертви в спільноті, символічна вага груп, до якої вони належали, але також – ситуативна налаштованість суддів та готовність груп підтримки виявити солідарність. Однак навіть у випадках, де вина кривдника була доведена, шляхетська спільнота воліла полагоджувати такі справи через систему домовленостей, яку можна охарактеризувати метафорою «чистилища»: гвалтівний внаслідок примирення з родиною жертви відновлював підважену честь, натомість постраждалі отримували матеріальне відшкодування, що в майбутньому, можливо, мало компенсувати втрати для шлюбного партнера жертви. Насильницький шлюб, як це трапалося з Раїною Колодежинською, мав бути анульований. Скажімо, Інокентій Гізель у своєму трактаті з моральної теології «Мир з Богом чоловіку» першою перешкодою для шлюбу вказує насильство під загрозою смерті чи великих мук, у той час як шлюб має здійснюватися за добровільною згодою. Шоправда, автор одразу зазначає, що «з малого страху взятий шлюб є дійсний»⁵⁷. Натомість одруження Настасі Обуховичівни мадо подобу легітимного, де був присутній якийсь варіант згоди родичів по чоловічій лінії, її «природжоних» опікунів.

Звернімо також увагу на трактовку Інокентія Гізеля акту зґвалтування та можливого відшкодування за нього. Автор фокусує погляд переважно на ситуації «беззаконного відібрання, або позбавлення, незайманости» (незалежно, за згодою дівчини чи без неї), що трактується ним як варіант великого гріха нечистоти, а саме – «растлѣніе блудное», який завдає кривди батькам і опікунам, під чією владою перебувають дівчата⁵⁸. В іншому місці Гізель називає тяжким гріхом саме «растлѣніе чрез насиліе»⁵⁹. Різновидом гріха нечистоти є й насильницьке викрадення, або викрадення для блуду, без бажання дівчини (чи жінки), або її батьків і опікунів «на спільне мешкання наложницьке або й примусове шлюбне». Гізель зауважує, що такий акт тяжчий від розбещення, бо до нього додається насильство й викрадення⁶⁰.

Справи про насильницьке викрадення і розбещення через гвалт як великої ваги священик мав відправляти на розгляд архієрея⁶¹. Прикметно, що в

⁵⁷ Гізель І. Вибрані твори... – Т. 1. – Кн. 1. – С. 165.

⁵⁸ Там само. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 141/1; Т. 1. – Кн. 1. – С. 216.

⁵⁹ Там само. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 301/1; Т. 1. – Кн. 1. – С. 405.

⁶⁰ Там само. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 216.

⁶¹ Там само. – С. 405.

класифікації Гізеля ці види насильства не тотожні, натомість певним чином урівнюється позбавлення дівчини цноти за її згодою і через зґвалтування, які об'єднані під спільною назвою «розбещення» («растлѣніе»), адже в результаті наноситься шкода батькам чи опікунам.

За «несправедливе» позбавлення дівчини цноти (через гвалт, обман чи лукавство) Гізель вважає достатнім відшкодуванням одруження гвалтівника з жертвою або, якщо дівчина не бажає, виплату їй достатнього посагу за «кривду». Це дало б їй можливість вдало вийти заміж, адже батьки мають давати за знеславлену дочку більший посаг. Достатнє матеріальне відшкодування мало б компенсувати майбутньому чоловіку цноту обраниці, інакше він може таку дружину «в ненависті тримати і часто бити»⁶².

Твердження деяких дослідників про тотожність викрадення і зґвалтування на європейському матеріалі, про що згадувалося, схоже, не підтверджується ні на прикладі аналізованих справ, де у всіх випадках дії кривдника називають гвалтом, ні в трактаті церковного ієрарха. Як і твердження, що дівчина у випадку зґвалтування відходить на задній план, натомість головним потерпілим оголошується батько. У двох справах дівчата перебувають у судовому просторі поруч із батьками та доводять свою кривду, у третій дівчина з'являється в прикінцевому епізоді, як тільки вдалося визволитися з-під влади кривдника.

Мені зустрілася й справа, де справді ідеться про викрадення дівчини з метою одруження, яке вийшло на поверхню в зв'язку зі вбивством викрадача Федора Терлецького його слугою шляхтичем Яном Ценковський з рушниці. Тож убивця був пійманий, при тілі пана доставлений в луцький замок і ув'язнений як «здраица и забоица пана своего»⁶³. За декретом суду дружина небіжчика Дорота з Шидловських мала через присягу звинуватити Ценковського в убивстві, однак вона відмовилася присягати, натомість визнала, що чоловік її викрав і силоміць узяв за дружину:

«Помененыи зошѣлыи панъ Терлецькийи протестуючюю не такъ, яко се звыкло в домахъ шляхецкихъ заховывати, въ станъ светыи малженъскыйи възьял, але оную без жадного ее самое на то позволеня, такъ же пановъ братъи и крєвньныхъ и повинньныхъ, час на то способленыи упатривъши, рапѣтомъ възьял, и тутъ в тые краи далеко од повинньныхъ завезти, в дому уроженого его милости пана Романа Гулевича въ селе Осчове зъ примушенемъ зъ протестуючюю шлюбъ бралъ, на шѣто въсе протестуючая добровольне не позволяла, але то чинила, што мусила. Въ чомъ въсемъ зъ плачомъ невинньностьъ свою осветъчала, а неострожьностьъ пановъ братъи, покрєвньныхъ опекуновъ своихъ оповедала, и с тымъ се декляровала»⁶⁴.

Тож жінка заявила, що позвала до суду вбивцю як дружину з «повинньности хрестиянъскои», однак далі, в частині судового процесу, де мусить присягати, чинити відмовляється.

⁶² Там само. – С. 388-389

⁶³ ЦДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 163, арк. 788 зв.–790.

⁶⁴ Там само. – Арк. 820 зв.–821 зв., 1628 р.

Гвалт над одруженими жінками

Окремо варто аналізувати випадки зґвалтувань одружених жінок, адже традиційно цей злочин розглядався як менш тяжкий і карався легше. Інше ставлення до гвалту жінок пов'язане й з відсутністю у таких випадках видимих пошкоджень їх тіла, як втрата цноти у випадку дівчат, а, відповідно, і менші можливості у доведенні гвалту. Імовірно тому ці справи представлені переважно скаргами⁶⁵.

Скарга про гвалт Олександрові Лясотиної Марії Борзобогатянки

7 березня 1570 Олександр Лясота скаржився на сусіда по маєтку Прокопа Волчка-Жасковського⁶⁶ про напад у ніч із суботи на неділю на його дім у Хмелеві, де зловмисник, «затъкавъши» дружині Лясоти, Марії Олехнівні Борзобогатянці-Красенській, «губу шапкою», «повез ее, збивъши, змордовавши, до двора свого, чинил з нею, што ся ему подобало». Потому серед ночі Прокіп, «пришодчи повторе з слугами и зо всіми мужиками поддаными своїми, и мене спячого взяли силомоцю кгвалтомъ, вели мя якъ злодѣя якого, и приведши до двора, всадил мя до везенья, всадивши, знову ся вернул до двора моего». За тим разом нападник вибив двері до комор і побрав усю маєтність його і дружини, а також побив стару «невесту» Якубову, яка була при дітях, і дитину на її руках ударив «два разы корѣдомъ» так, що залишилися синці («детятко ледве живо зостало»). А коли настала неділя, Волчко наказав полонянку Лясотину відіслати, яку взявся допроводити до її двора служебник кн. Олександра Чорторійського Андрій Кукольський, що саме проїздив повз двір Волчка. Сам же Лясота, побачивши через вікно зі свого ув'язнення, що сторожа послабила увагу, кинувся тікати. Піддані Волчка були б його спіймали і вбили, але йому трапився під час утечі Кукольський, який Лясоту відбив і допоміг щасливо дістатися додому. Звичайно, сказати напевно, чи відбулося зґвалтування в цьому випадку, неможливо. Слова «чинил з нею, што ся ему подобало», могли бути евфемізмом на означення реальних дій по збезчещенню жінки, а могли відсилати до уяви слухачів, поглиблюючи вину оскарженого, і в той же час прямо не маркуючи Волчка як гвалтівника. Сама ж потерпіла оповідала про «кгвалт свои и збите» / «кгвалт и збите, змордоване окрутное», а також демонструвала «синие раны по хрѣбѣте и под пахоу», де гвалт міг означати заподіяння кривди з використанням фізичного і психологічного тиску⁶⁷.

⁶⁵ У кременецьких книгах зустрічаються згадки про виведення шкрутині з приводу зґвалтування заміжніх жінок, однак, на жаль, ці акти дуже пошкоджені і збереглися лише у фрагментах, що не дозволяє їх аналізувати детальніше (ЦДІАУК. – Ф. 21, оп. 1, спр. 61, арк. 589 зв.; 66 (1621), арк. 159-159 зв.; спр. 82, арк. 391-391, 414 зв.–416). Моя вдячність Ігореві Тесленку, який звернув мою увагу на ці справи.

⁶⁶ Вуй Прокопа і Волчка Жасковських, тобто дядько по матері – Іван Патрикій-Курозвонський, кременецький підкоморій (ЦДІАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 312-312 зв.). Дружина Григорія Сенюти, дядька Івана Романовича Сенюти – Милка Патрикіївна-Курозвонська (ЦДІАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 49-50 зв.). Відповідно, Волчки-Жасковські і Сенюти були пов'язані через шлюбні зв'язки.

⁶⁷ *Малиновский И.* Учение о преступлении по Литовскому статуту. – Киев, 1894. – С. 8-9.

8 березня Олександр Лясота скаржився на Прокопа, який, «подехавши под двор мои ночнымъ обычаем, взявъши украдьком жону мою», відіслав її до стрієчної сестри Олександрової Жоравницької, дружини луцького старости і ключника, до Блудова⁶⁸. В обох скаргах наголошується на нічному потаємному викраденні дружини, що практично пройшло непоміченим ні для чоловіка, який продовжував спокійно спати, ні для челяді. В обох випадках цей акт нетривалий, радше символічний, після чого жінку відправляють або додому, або до родичів.

Можливо, що напад безпосередньо був спровокований подіями, про які Прокіп оповідав у володимирському гроді 27 лютого. Він скаржився, що Олександр Лясота спочатку запросив його на вечерю, а коли Прокіп згадав про доручення від свого брата Федора Сенюти щодо приятельського погодження, яке Лясота мав учинити «около Хмелева», той його мало не забив, ледь гостеві вдалося утекти до свого дому у тому ж таки Хмелеві⁶⁹. У підґрунті суперечок, окрім традиційних сусідських конфліктів, могла лежати і глибша образа, адже перший чоловік Марії Борзобогатянки – Іван Сенюта – потрапив у татарський полон, а вона по певному часі, не маючи від нього вістки, вишла заміж за Лясоту. Відповідно, в руках подружжя опинилася і нерухомість, що належала Сенюті. Часто в аналогічних випадках, коли вдова виходила заміж удруге за відсутності тестаменту від першого чоловіка, то брати небіжчика відсуджували у неї як «прирожоні» опікуни нерухомість своїх племінників, а також і опіку над ними. Цілком імовірно, що саме в цій площині лежав конфлікт Федора Сенюти і його родича Прокопа Волчка з подружжям Лясот. До такого трактування підштовхує і жест відіслання Марії Борзобогатянки до родички як знак вилучення з її рук маєтності, на якій вона мешкала.

Утім, невдовзі з'ясувалося, що Іван Сенюта живий. Тож 20 серпня 1570 р. возний оповів, що був зі шляхтою у справі Сенюти у Хмелеві, де той наказав своїй колишній дружині покинути маєток. Адже Марія «в небытности его, будучи ему в неволи в рукахъ неприятельскихъ, смилася и такового своволенства важити, замуж за иншого, то ест за Лесоту пошла, двор и именье, и всю маєтность знищила, спустошила». Іван Сенюта її «за жону мити и с тобою мешкати не хочет, а иж, деи, мужа твоего тут нет, теды и ты тут у двори не мешкаи, поиди себе за мужемъ своимъ». І давав їй коня, на якому мала виїхати.

На те пані Марія Лясотина відповіла: «Я, деи, для того замуж пошла, о том ведомости не мила, абы панъ Сенюта жив был, а иж жив, и тут до именья своего приехал, теды Лесота, слышечи о томъ приеханю его, з ыменья поехал, и, отежчаючи, мни росказаль, кгда, деи, пан Сенюта до двора и именья своего Хмелева приедет, абыхъ я, ни в чомъ ся ему не спротивляючися, двор и именье поступила и якъ же ся, деи, я не противемъ, двор и именье ему поступую и поступила, ключи от коморы и от скрынъ, выбравши некоторое плате билое и гроши, што тамъ мила, отдала». Коня і воза, який їй пропонувалося, вона не взяла, а пішки зі своєю дочкою від другого чоловіка («з дететемъ») і челядю відправилася з маєтку.

⁶⁸ ЦДАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 40-41 зв.

⁶⁹ Там само. – Ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 24 зв.

Однак наступного дня Олександр Лясота з помічниками наїхав на Хмелево із селецькими підданими кн. Михайла Олександровича Чорторийського, волинського воєводича, побрав жито й овес і вивіз до Сільця⁷⁰. Схоже, що Лясота був слугою князя; слуга кн. Олександра Чорторийського фігурує і під час першого викрадення Марії Борзобогатянки, перед ним вона падала ниць та оповідала свої жалі. Цим і закінчується історія, де поняття «гвалт» могло трактуватися досить широко.

Скарга про зґвалтування Матушевої Ланевської Федори з Черневських

Ця історія містить опис саме зґвалтування, однак, як і попередня справа, обмежується лише самою скаргою. Третього лютого 1573 р. возний Хацко Чуват-Туличовський у володимирському гроді вчинив визнання у справі Матуша Ланевського, дружина якого Федора (дочка Луки Черневського) перед возним і шляхтою при ньому, свідками «людьми добрими», у своєму домі в Осекрові скаржилася про зґвалтування. Вона оповіла, що за відсутності чоловіка 20 січня сусід по маєтку Манойло Балабан, прийшовши до її двора з дружиною і з братом Іваном, з приятелями і слугами владики Феодосія, наказав дати їм бочку пива, і хоч вона не хотіла, проте мусила «по неволи». А ті непрохані гості в домі Федори поводитися «горшеи корчмы». Також Манойло з рушниць застрелив собаку, який стеріг дім, і до того витягнув із погребя ще одну бочку пива.

А потім той же нападник 23 січня сам особисто звернувся до неї з проханням прийти до нього в дім і допомогти в приготуванні «беседи», на яку чекали владику Феодосія, тещу Манойла⁷¹ та сестру його пані Зайцеву⁷². Вона спочатку відмовлялася, однак після того, як її попросили особисто Манойлові дружина, брат і слуги, зважила на їх прохання. Того ж дня увечері Федору, «упоивши», Настася Зайцева відправила її додому на своїх санях.

Наступного дня історія із запрошенням повторилася та, як твердила Федора, вона погодилася піти в гості лише після того, як її запросив сам владики, чие прохання було п'ятим. Всі ті гості, «пивши над вечоры», роз'їхалися по домівах, тож і вона «чолом ударила», однак Балабан із дружиною і тещею затримали її. Потім приїхав швагер Манойла Павло з владичними слугами, і хоч вона збиралася додому, однак її знову кілька разів затримували. Врешті, коли Федора таки покинула дім, той Павло, який з ними не сидів і не пив, а також слуги, що були при ньому, схопили її і вкинули до «гридні», де її почали гвалтувати. Вона кликала на поміч і її крики почув Манойло, прибіг та наказав засвітити вогонь. Однак якийсь Баглай, що був із Павлом, сказав на те: «Пане

---

⁷⁰ Вся ця історія описана у скарзі Івана Сенюти, див.: Ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 221-223. Іван Сенюта одружився вдруге з Ганною Богданівною Костюшковичівною-Хоболтовською в січні 1572 р. (ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 369-370 зв.; Волинські грамоти, с. 150). Ще раз Іван Сенюта згадав свою першу дружину в тестаменті

⁷¹ У скарзі теща Манойла, відповідно, дочка владики Феодосія, називається панею Юрїївською і Сосновською, однак в іншому документі фіксується зять владики Феодосія Михайло Сосновський (ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 300 зв.–301, 1569).

⁷² Настася Болобанівна – дружина Богуша Зайця (ЦДІАУК. – Ф. 27, спр. 4, арк. 195 зв.–196).

Болобане, твої то шури, дай покої». Федора просила Балабана про оборону, але «не было никого, сам господар розказав им и дал имъ в руки», тобто саме Манойла як господаря дому жінка звинуватила в зґвалтуванні.

Гвалтівники також пограбували одяг, який на ній був: «брамку золотую перловую, за которую дано шестнадцат копь, два перстени ис каменъми, в которых было по два черлене золотых, шапка аксамитная, рубок фартух». Замість тих речей Балабан прислав їй лише порване вбрання. Про той гвалт жінка оповідала 25 січня (тобто вже наступного дня) Гермогену Шищі, Яну Рибенському та Якиму Івановичу Обуху, а також хотіла поскаржитися в гроді, однак вирішила дочекатися чоловіка, бо про попередню пригоду йому не розповідала: «Ему замолчала, што ми кгвалтовне побрал, пиво попил и собаку забил, абы то в соседстве упокои был». А Матуш, повернувшись додому та почувши про гвалт дружини, послав по возного, який і визнав її свідчення у гроді⁷³.

Відповідальність у даному випадку падала не лише на безпосереднього гвалтівника, а й на господаря дому, на що вказує й сама Федора. Скоєння в домі злочину кидало пляму на дім і його власника, у цьому ж випадку йшлося про обізнаність господаря з тим, що коїлося, і сприяння зґвалтуванню через невтручання й практично згоду на цей злочин.

Матуш Ланевський, слуга Миколая Дубровського, був немісцевим шляхтичем, який увійшов до волинської корпорації завдяки своїм шлюбом. Перша його дружина Олена належала до родини Балабанів – доводилася Манойлові та Івану сестрою. Їх батько, Василь Балабан Осекровський, 30 січня 1567 р. визнав, що заставив свою частину в Осекрові Миколаю Дубровському за борг у 80 кіп, з яких 20 він позичив для віддачі посагу Ланевському. Цілком імовірно, що Матуш мешкав у Осекрові не лише на правах чоловіка небіжчиці Олени Балабанівни, а й як слуга Дубровського⁷⁴. Утім, схоже, що Осекров перейшов від Балабанів до чужих рук ще раніше. Так в одній зі справ ідеться про те, що Василь Балабан заставив частину Осекрова батьку Григорія Колмовського, пасинка Дубровського, про що вже після смерті Дубровського позивали його удову Балабани⁷⁵.

Вірогідно, що Федора, друга дружина Ланевського, стала замішувальним об'єктом незгоди поміж братами Балабанами і їх швагром Ланевським з приводу земельних суперечок. Так дещо пізніше Матуш зі своїми синами від першого шлюбу у 1577 р. претендував на частину спадку по Івану Шельвовському серед інших представників Балабанів-Осекровських⁷⁶. А 1579 р. він позивав Манойла й Івана про посаг у 20 кіп покійної дружини, сестри Балабанів Олени⁷⁷.

Друга дружина Ланевського Федора, жертва розправи Манойла Балабана, була дочкою Луки Олехновича Черневського, небагатого волинського шляхтича, який, видаючи її заміж за Матуша та не маючи де взяти грошей на посаг у

⁷³ ЦДДАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 7а, арк. 10 зв.–11 зв.

⁷⁴ Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. Київ, 1995. – С. 40-42.

⁷⁵ ЦДДАУК. – Ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 90-90 зв.

⁷⁶ Там само. – Ф. 28, оп. 1, спр. 10, арк. 4-4 зв.

⁷⁷ Там само. – Ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 91-91 зв.

100 кіп, записав дочці та її чоловікові на вічність право на свою дідичну нерухомість, тобто третю частину в Черневі, а також частини у Русовичах, Морозовичах і Осмиловичах, які перебували в чужих руках. Цю Федорину «отчизну» подружжя мало викупити і тримати у повній власності⁷⁸.

Звернімо увагу, що Федора Ланевська за відсутності чоловіка почувалася цілком вільно у провадженні свого дозвілля, а також у власній скарзі повідомляє про стан сп'яніння, в якому перебувала під час гостини у сусідів. Очевидно, що вона не розглядала ці обставини як можливість для гвалтівників виправдатися чи як обтяжувальні обставини для себе в очах спільноти, а також мусила сподіватися на аналогічне сприйняття їх шляхетським загалом.

Прикметно, що і за Прокопом Волчком, і за Манойлом Балабаном в актових книгах фіксуються акти жорстокого поводження з власними дружинами⁷⁹, зокрема, Манойла владика Феодосій навіть позивав до духовного суду з цього приводу⁸⁰. Тож, скоріш за все, їхня поведінка в наведених історіях відображає не стільки загальні суспільні настанови щодо насильства над жінками, скільки особистісні характеристики. Однак показова відсутність подальшої реакції на скарги саме в судовому просторі, що засвідчує готовність її членів навіть у дражливих питаннях честі полагоджувати конфліктні стосунки. Шляхта, чутлива до найменших знаків неповаги, вкрай вразлива до слів і жестів, при цьому виявляла дивовижну нечутливість щодо величезної образи – зґвалтування жінки, коли йшлося про кривдника як добре знану особу в шляхетській корпорації.

Втім, у спільнотах, де зазвичай нічого приховати не вдавалося, а чутки розповсюджувалися миттєво, заява до суду й могла бути одним із варіантів захисту честі та зґаньблення кривдника. Водночас ставлення до кривди як до приватної справи, що фіксується у той час, яким датуються обидві справи, передбачали й приватне полагодження. Натомість зафіксовані фрагменти пізніших справ, які датовані приблизно 20-ми роками XVII справ, уже засвідчують виведення шкрутинії в разі обвинувачення у зґвалтуванні одружених жінок, тобто провадження слідства, зазвичай для передачі справи до Трибуналу як вищої апеляційної інстанції, або на королівський суд, в компетенції якого перебували справи про честь. Можливо, такі випадки мислилися як порушення порядку, що, скажімо, акцентується і в раніших справах – у королівському декреті з приводу зґвалтування Дороти Збирської князем Заславським.

Наостанок варто також звернути увагу, що заміжні жінки не лише були об'єктом агресії у конфліктах поміж чоловіками, а й самі могли виступати суб'єктами конфліктних взаємин. У той же час в обох цих справах скарги до

⁷⁸ Там само. – Спр. 7, арк. 272 зв.–274 зв.

⁷⁹ Про садистську поведінку Прокопа Волчка-Жасковського зі своєю дружиною одразу після весілля див.: Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1909. – Ч. 8. – Т. III. – С. 134-137. Щоправда, ця розправа одразу по шлюбній ночі нагадує акт помсти, а це дає підставу для гіпотетичного питання про незайманість жінки.

⁸⁰ ЦДДАУК. – Ф. 28, спр. 7, арк. 212, 224, 1572.

суду подавали саме чоловіки як «властиві» опікуни своїх дружин. В публічному просторі, яким був суд, жінці місця бракувало, хіба що за спиною чоловіка⁸¹.

* * *

Тож насамкінець повернімося до тих питань, що були насправді кінцевою метою писання цього тексту, адже дражливість теми та скупа забезпеченість джерелами (і значною мірою їх казусність) завжди таять у собі пастку перетворити науковий текст на давню кримінальну хроніку. Очевидно, що згвалтування шляхтичами підданих було досить поширеним явищем. Воно було частиною конфліктного з'ясування взаємин між шляхтичами, де піддані виступали майновим трофеєм і заміщувальними об'єктами. До того ж варто мати на увазі демографічну ситуацію тогочасного суспільства, яке можна назвати «молодим», адже частка осіб до 30 років в ті часи значно перевищувала нинішню. Тим більше, що конфлікти провадилися переважно руками слуг, а це були зазвичай неодружені чоловіки, що службою здобували життєвий досвід і певний капітал. Відповідно, можна говорити і про частку сексуальної агресії як сталого компонента шляхетських конфліктів. Тож такі випадки між панамі вшкодовувалися як майнова кривда і, схоже, не мали в шляхетському середовищі оціночних конотацій. Подібна була й ситуація з міщанками, права яких, однак, захищала громада, а сам переступ загрожував шляхтичеві-гвалтівникові необхідністю провадити справу в гродському суді, що пов'язувалося з певною неславою, підваженням шляхетської честі. З іншого боку, особливості товариського життя шляхти в місті були обтяжені подібними інцидентами.

Натомість гвалт дівчини-шляхтянки сприймався як порушення усталеного порядку і міг потягти за собою для гвалтівника серйозні наслідки у вигляді удару по добрій славі і майнових утрат. Відповідно, нехтувати оскарженням було небезпечною справою. Утім, дівчина як родинний капітал, схоже, перебувала під пильною увагою батьків та опікунів, тож в зоні ризику перебували ті із них, що не належали до родин добре осілої на Волині шляхти, яка тішилася відповідним «маєстатом» та повнотою всіх шляхетських прав. Натомість неосілий шляхтич належав до осіб другого сорту, чие становище інколи могло урівнюватися зі становищем залежних категорій населення. Однак і в цьому випадку гвалт оцінювався як учинок, що ганьбить шляхтича і мусить бути відшкодований. Проте неслава, схоже, тривала до моменту полагодження стосунків між кривдником і жертвою, що дозволяє говорити про сприйняття злочину як приватної кривди. Саме конфлікт був джерелом підваження честі, натомість його полагодження очищувало шляхтича. Тож метою спільноти і було не покарати винного, а запропонувати шляхи виправлення ситуації та замирення сторін. А матеріал зі згвалтуваннями в черговий раз гостро ставить велике дослідницьке питання про функціонування поняття честі, слави і неслави, механізмів відновлення доброго імені та джерел авторитету в шляхетському

---

⁸¹ Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.). «Каждая вдова ест себе пансю, и ничиих владзі не подлегла», або Правова дієздатність вдови // Київська старовина. – К., 2001. – № 1. – С. 58-59.

середовищі, а також механізмів суспільної пам'яті, іншими словами – як спільнота пам'ятала.

На жаль, ми не знаємо, яким було надалі становище жертви в спільноті та як складалося її особисте життя. Цілком імовірно, що на такий спосіб, як його описав Інокентій Гізель – в одних випадках матеріального відшкодування вистачало, в інших – минуле оберталось насильством чоловіка над дружиною в майбутньому родинному житті, помстою за чужий злочин, тим самим витворюючи із жертви винуватця. Однак очевидно, що не лише батько, а й сама дівчина виступала в правовому просторі потерпілою, утверджуючи через такий жорстокий спосіб свою суб'єктність у переважно чоловічому публічному просторі.

РЕЗЮМЕ

Наталя Старченко

СПРАВИ ПРО ЗґВАЛТУВАННЯ В ШЛЯХЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВОЛИНИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА XVI ст.)

Аналізуються випадки зґвалтування в шляхетському середовищі Волині в контексті ширшого механізму провадження та полагодження конфлікту. Можна говорити, що гвалт дівчини-шляхтянки сприймався як порушення усталеного порядку і міг потягти за собою для гвалтівника серйозні наслідки у вигляді удару по добрій славі і майнових утрат. Проте передбачена правом смертна кара сприймалася як надмірне покарання і засуджувалася спільнотою. Неслава ж гвалтівника, схоже, тривала до моменту полагодження стосунків між ним і жертвою/родиною жертви, що дозволяє говорити про сприйняття злочину як приватної кривди. Саме конфлікт був джерелом підваження честі, натомість його полагодження очищувало шляхтича. Тож метою спільноти було не стільки покарати винного, скільки запропонувати шляхи виправлення ситуації та замирення сторін.

Ключові слова: шляхта, зґвалтування, честь, добра слава, замирення.

Наталья Старченко

ДЕЛА ОБ ИЗНАСИЛОВАНИИ В ШЛЯХЕТСКОЙ СРЕДЕ ВОЛЫНИ (ПОСЛЕДНЯЯ ТРЕТЬ XVI ст.)

Анализируются случаи изнасилования в шляхетской среде Волини в контексте более широкого механизма протекания и разрешения конфликта. Можно говорить, что изнасилование девушки-шляхтянки воспринималось как нарушение утвержденного порядка и могло потянуть за собой для насильника серьезные последствия в виде удара по доброй славе и имущественных потерь. Но предусмотренная правом смертная казнь за такое преступление воспринималась

как излишне суровое наказание и осуждалась сообществом. Утрата репутации злоумышленником, похоже, продолжалась до момента примирения между ним и жертвой/семьей жертвы, что позволяет говорить о восприятии преступления как частной обиды («кривды»). Именно конфликт был источником уменьшения чести, в то же время его разрешение очищало шляхтича. Следственно, целью сообщества было не столько наказать виновного, сколько предложить пути исправления ситуации и примирения сторон.

Ключевые слова: шляхта, изнасилование, честь, добрая слава, примирение.

Natalia Starchenko

RAPE CASES IN THE VOLHYNIAN GENTRY MILIEU (THE LAST DECADES OF THE XVI CENTURY THROUGH)

Rape cases in the Volhynian gentry milieu are analyzed within the broader context of conflict development and resolution. One can state that the rape of a gentry young woman was treated as breaking order, and could entail serious financial and reputation repercussions. However, death penalty, although set down as the punishment for rape in laws, was perceived as excessive, and was condemned by the community. Damage to the rapist's reputation, it would seem, lasted only as long as it took to settle the deal with the victim and/or her family, which lets one assume that rape was perceived as a personal offense. Conflicts damaged one's reputation, while settling them redeemed a gentryman. Therefore, the community strived not to punish the guilty, but rather to remedy the offense and to conciliate the sides.

Keywords: gentry, rape, honour, good reputation, conciliation.